

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی در شهر کاشان

غلامرضا غفاری^{۱*}، میثم نوابی^۲

(تاریخ دریافت ۸۹/۲/۲۲، تاریخ پذیرش ۸۹/۴/۱)

چکیده

اعتماد اجتماعی به این معناست که بیشتر مردم در زندگی اجتماعی خود به یکدیگر اعتماد داشته باشند. گستره و شعاع این اعتماد صورت ثابتی ندارد و به دو شکل اعتماد خاص گرایانه و عام گرایانه است. در این مقاله پس از طرح مسئله، ابعاد مفهومی و نظری اعتماد، و شعاع و گستره اعتماد اجتماعی بررسی شده است. در ادامه، با توجه به متغیرهای مشارکت عینی، اعتماد تعمیم یافته، بده‌بستان اجتماعی، احساس امنیت و خوش‌بینی - که مدل مفهومی و تجربی این مقاله را تشکیل می‌دهند - به تبیین تجربی موضوع پرداخته شده است. جامعه آماری این مقاله را ساکنان هجده سال به بالای شهر کاشان تشکیل می‌دهند که پس از انتخاب نمونه‌ای از این جامعه، به روش پیمایشی و استفاده از پرسش‌نامه داده‌های مورد نیاز جمع‌آوری و مورد تحلیل آماری قرار گرفته‌اند. نتایج این بررسی نشان می‌دهد گستره و شعاع اعتماد در شهر کاشان در سطح متوسط قرار دارد و بین متغیرهای مستقل مدل مفهومی با متغیر وابسته رابطه معناداری وجود دارد و متغیرهای وارد شده در معادله از توان پیش‌بینی‌پذیری خوبی برخوردارند که نشان می‌دهد با تقویت آن‌ها می‌توان به بسط گستره و شعاع اعتماد کمک کرد.

واژه‌های کلیدی: گستره و شعاع اعتماد، مشارکت عینی، اعتماد تعمیم یافته، بده‌بستان اجتماعی، احساس امنیت اجتماعی و احساس خوش‌بینی.

* ghaffary@ut.ac.ir

^۱. دانشیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

^۲. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی

مقدمه

اعتماد اجتماعی^۱ بنا به اهمیتی که در شئون مختلف حیات اجتماعی دارد، در تمام گونه‌های زندگی اجتماعی و دوران‌های تاریخی مورد توجه بوده است؛ زیرا خمیرمایه و ماهیت هر جمع پایدار است و عنصری کلیدی برای هر اجتماع اخلاقی به‌شمار می‌رود. اعتماد چیزی جز رابطه نیست؛ چراکه هدایت مبادلات بین‌شخصی و فراشخصی (بین‌نهادی) از طریق قواعد^۲ و اعتماد است، به‌گونه‌ای که بدون قواعد و اعتماد مورد وفاق، امکان وجود واقعیتهای به نام جامعه نخواهد بود (Lin, 2001: 148). بدیهی است در سامان‌دهی، پایداری، بالندگی و اثربخشی جامعه که بر مجموعه روابط و مبادلات اجتماعی مبتنی است، اعتماد ضروری‌ترین عنصر است. صد البته که با تغییراتی که در چندوچون روابط اجتماعی پدید آمده، اعتماد اجتماعی نیز به‌عنوان نوعی رابطه از این تغییرات در امان نبوده است. واقعیتی که زمینه را برای طرح انواع اعتماد چون اعتماد بنیادی^۳، اعتماد بین‌شخصی^۴، اعتماد نهادی^۵، اعتماد تعمیم‌یافته^۶ و اعتماد انتزاعی^۷ در قالب اشکالی چون اعتماد خاص‌گرایانه^۸ و عام‌گرایانه^۹ - که بر طرح گستره^{۱۰} و شعاع^{۱۱} اعتماد اعتماد مبتنی است - فراهم آورده است.

امروزه، توجه به شعاع اعتماد اجتماعی به‌ویژه در شکل محدود و انحصاری آن در بحث از بعد و ساحت منفی و شریانه‌بودن سرمایه اجتماعی مورد توجه صاحب‌نظران سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی قرار گرفته است؛ اما قدمت و خاستگاه آن را می‌توان از زمان زیمل در شکل نژادگرایی یا تعصب مذهبی دید که ارتباط گسترده‌ای با پیوندهای نزدیک یا سرمایه اجتماعی درون‌گروهی داشته و متضمن نوعی گرایش به سمت اعتماد خاص‌گرایانه بوده است (فیلد، ۱۳۸۶: ۱۴۴). در دهه ۱۹۵۰، می‌توان این بحث را در مطالعات انسان‌شناس آمریکایی ادوارد

1. Social Trust
2. Norms
3. Basic Trust
4. Interpersonal Trust
5. Institutional Trust
6. Generalized Trust
7. Abstract Trust
8. Particularistic Trust
9. Universalisation Trust
10. Range
11. Radius

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی ... _____ غلامرضا غفاری و همکار

بنفیلد^۱ ردیابی کرد که اصطلاح خانواده‌گرایی غیراخلاقی^۲ را برای تشریح دهقانان جنوب ایتالیا مطرح می‌کند. اما در دهه اخیر، با توجه به نقش اعتماد اجتماعی در نظم اجتماعی پویا و تحقق توسعه اجتماعی، و نیز با توجه به این واقعیت که گستره و شعاع اعتماد در قالب دو شکل اعتماد خاص گرایانه و عام‌گرایانه بر فرایند نظم و توسعه پویا تأثیر متفاوتی دارند، بررسی نظری و تجربی این دو شکل از اعتماد مورد دقت و واکاوی بیشتری قرار گرفته است.

طرح مسئله

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی، مسئله مورد توجه این مقاله است. چنین نگاهی در درجه نخست بر این فرض مبتنی است که خصلت مرکزی اعتماد، رابطه‌ای بودن آن است که آن را به رابطه‌ای تبدیل می‌کند که متضمن نوعی فرایند و پیوستار است و گستره متفاوتی دارد. دوم اینکه خصلت فرایندی بودن اعتماد علاوه بر بیان گستره اعتماد، زمینه‌ای را برای طرح و بررسی شعاع اعتماد در قالب اعتماد خاص گرایانه و عام‌گرایانه فراهم می‌آورد؛ زیرا تمام گروه‌های اجتماعی دارای میزان خاصی از شعاع اعتمادند که بر میزان گستردگی دایره همکاری و اعتماد متقابل اعضای گروه دلالت دارند. این مبنایی برای طرح اعتماد در شکل‌های خاص گرایانه و عام‌گرایانه است؛ به گونه‌ای که گفته می‌شود اعتماد را باید به صورت پیوستاری دید که یک سمت آن را اعتماد خاص گرایانه و سمت دیگر را اعتماد عام‌گرایانه تشکیل می‌دهد. در نتیجه، تفکیک اعتماد خاص گرایانه و عام‌گرایانه و بررسی پیامدهای نهادینه‌شدن هریک از این دو شکل که کارویژه‌ها و پیامدها متفاوتی در شئون مختلف حیات اجتماعی دارند، ضروری است. در اعتماد خاص گرایانه شعاع اعتماد و میزان تعاملات و همکاری‌های اجتماعی به هم‌نوعان و آشنایان نزدیک و درون‌گروهی محدود است و نگاهی تردیدآمیز به بیرون گروه و غریبه‌ها ابراز می‌شود. تراکم روابط درون‌گروهی و بی‌اعتمادی به بیرون گروه امکان به‌کارگیری همه ظرفیت‌ها و توانایی‌های اجتماع را به حداقل می‌رساند، هزینه مبادلات را به حداکثر می‌رساند و نیروهای فکری و اجتماعی را از بین می‌برد. حال با توجه به فضای مفهومی ارائه‌شده از شعاع

---

1. Edward Banfield
2. Amoral familism

و گستره اعتماد، این پرسش مطرح می‌شود که در حوزه مورد مطالعه، شعاع و گستره اعتماد چه وضعیتی دارد و در تبیین این شعاع و گستره متغیرهایی چون مشارکت اجتماعی عینی، احساس امنیت، احساس خوشبختی، اعتماد تعمیم‌یافته و بده‌بستان اجتماعی چه سهم و نقشی دارند؟

ابعاد مفهومی و نظری گستره و شعاع اعتماد

در نوشته‌ها و آثار مربوط به جامعه‌شناسی اعتماد، موضوع گستره و شعاع اعتماد در قالب مباحث مربوط به دو شکل اعتماد خاص‌گرایانه و عام‌گرایانه ردیابی می‌شود. در میان نظریه‌پردازان کلاسیک اعتماد می‌توان از توکوویل، تونیس، دورکیم زیمل و وبر نام برد. اگرچه آن‌ها آشکارا به اعتماد عام‌گرایانه نپرداخته‌اند، می‌توان از آرای آن‌ها مباحثی را درباره اعتماد عام‌گرایانه برداشت کرد. میسزتال می‌گوید: براساس نظریه دورکیم جامعه اخلاقی به انتظام نیاز قطعی دارد که این خود تا حدودی نشان‌دهنده توانایی آن جامعه در بسط عادت خود است. این امر محیط اجتماعی را منظم و سرشار از اعتماد می‌کند (میسزتال، ۱۳۸۰: ۶۲). با این مفهوم، افرادی که ساکن یک جامعه‌اند، موجودات اجتماعی هستند که به وسیله قواعد اخلاقی راهنمایی می‌شوند (استونز، ۱۳۷۹: ۷۸). در نظریات جامعه‌شناسی اعتماد، دیدگاه دورکیم را اغلب دیدگاهی می‌دانند که در آن جامعه یک اجتماع اخلاقی است. توکوویل بر این باور بود که بشر به‌طور غریزی به برقراری ارتباط با دیگران گرایش دارد و همین ارتباط باعث می‌شود در برابر جامعه و دیگران احساس مسئولیت کند. تونیس با تفکیک و نوع‌شناسی اجتماع (گمیشافت) و جامعه (گزلشافت) معتقد است: در اجتماع، اعتماد بر شخصیت و رفتار فرد به‌عنوان عضوی از اجتماع مبتنی است. اعتماد در این شرایط نتیجه‌جانبی آشنایی و دوستی است. در گزلشافت یا جامعه، اطمینان به شدت غیرشخصی و به اعتبار افراد وابسته است. اعتماد تعمیم‌یافته عهده‌دار نقشی بنیادی در حیات اجتماعی می‌شود. آن‌چنان‌که وبر به گسترش اعتماد غیرشخصی در جامعه جدید توجه ویژه‌ای نشان می‌دهد؛ به گونه‌ای که برای او یکی از

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی ... _____ غلامرضا غفاری و همکار

پیش شرط‌های موفقیت سرمایه‌داری جدید، تغییر اعتماد شخصی به اعتماد غیرشخصی است (غفاری، ۱۳۸۴: ۱۹).

به‌نظر پارسونز، متغیرهای الگویی جهت‌گیری کنش‌کنشگران را تعیین می‌کند. مهم‌ترین متغیر الگویی پارسونز که در ارتباط با اعتماد است، متغیر عام‌گرایی در برابر خاص‌گرایی است. عام‌گرایی در برابر خاص‌گرایی، یکی از انتخاب‌های ممکن فراروی کنشگران در نحوه سوگیری نسبت به اعیان مختلف اجتماعی، فرهنگی و فیزیکی است. یکی از مهم‌ترین عناصری که زمینه‌ساز تمایل به سوگیری عام‌گرایانه تلقی می‌شود، اعتماد تعمیم‌یافته است. اعتماد تعمیم‌یافته که در فرایند توسعه اجتماعی و بسط روابط بین‌گروهی شکل می‌گیرد، زمینه‌ساز احساس مسئولیت، مشارکت و تعادل اجتماعی و بسط عام‌گرایی است؛ و برعکس ضعف تمایلات بین‌گروهی، تحدید عواطف، اعتماد، احساس مسئولیت و در پی آن روابط خاص‌گرایانه، پیامدهای زیانباری چون فساد اداری، کم‌کاری، بی‌نظمی و ازهم‌پاشیدگی سازمان اجتماعی را به دنبال خواهد داشت (عظیمی هاشمی، ۱۳۸۰: ۴۳).

کلمن اعتماد را در قالب نوعی رابطه در چارچوب نظام کنش مورد توجه قرار می‌دهد. او کار خود را به دلیل وفاداری بیشتر به نظریه‌های خرد جامعه‌شناسی چون نظریه انتخاب منطقی کنش و نظریه مبادله، از بعد خرد اعتماد اجتماعی شروع می‌کند و می‌گوید وضعیت‌های دربردارنده اعتماد، طبقه‌ای فرعی از وضعیت‌هایی را دربرمی‌گیرند که متضمن خطر است و این وضعیت‌های خطری که فرد می‌پذیرد به عملکرد کنش دیگری بستگی دارد؛ اما از توجه به نظام‌های اعتماد در سطح کلان، هرچند با شالوده‌های خردنگر، غفلت نمی‌کند (غفاری، ۱۳۸۴: ۲۰). کلمن در باب هنجارها و کارکردهای آن‌ها در اعتماد معتقد است هنجارها آشکارا هم منافع و هم هزینه‌هایی دارند که باعث قابلیت اعتماد هر یک از طرف‌های معامله می‌شوند. در نتیجه، نیروی بهینه و خصلت این‌گونه هنجارها (یا قوانین که می‌توانند تحمیل شوند) مسئله ساده‌ای نیست. در مورد خاص، نهادهای اجتماعی که برای افزایش قابلیت اعتماد آمده‌اند، از دیدگاه عملکرد اجتماعی ممکن است به‌طور خیلی مؤثر یا تا حدودی مؤثر قابلیت اعتماد را افزایش دهند (کلمن، ۱۳۷۷: ۱۷۹). این هنجارها می‌تواند در اجتماعات بسته هزینه‌هایی داشته

باشد. کلمن در این باره می‌گوید: تاوانی که از استخدام خویشاوندان نزدیک پرداخته می‌شود این است که افرادی که در میان خویشاوندان نزدیک گزینش یا ارتقا داده می‌شوند، عملکردی از حد معمول هم پایین‌تر دارند تا افرادی که در میان گروه بسیار بزرگی بر اساس توانایی‌هایشان انتخاب شده باشند. او یکی دیگر از این هزینه‌ها را فقدان نوآوری می‌داند و معتقد است هنجارهای نیرومند در اجتماع بسته نوآوری را کاهش می‌دهند؛ زیرا بسیاری از اندیشه‌های خوب در اجتماعی که در آن به وجود آمده‌اند بدون استفاده باقی می‌مانند (همان، ۱۷۶-۱۷۷). این وضعیت بر غلبه اعتماد خاص گرایانه بر اعتماد عام گرایانه دلالت دارد که در گستره و شعاع محدودی خود را نشان می‌دهد و آزادسازی انرژی و استفاده از قابلیت‌ها و فرصت‌های بیرون از گروه را به کمترین حد می‌رساند.

پاتنام از اعتماد به عنوان منبعی اخلاقی یاد می‌کند و آن را متضمن پیش‌بینی رفتار کنشگر مستقل می‌داند. او این پیش‌بینی را در جوامع کوچک و به هم پیوسته «اعتماد صمیمانه» می‌نامد؛ یعنی اعتمادی که به آشنایی نزدیک با «فرد» بستگی دارد. اما در جوامع بزرگ‌تر و پیچیده‌تر اعتماد غیرشخصی‌تر یا شکل غیرمستقیمی از اعتماد ضرورت دارد (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۹۲).

گیدنز به مقوله اعتماد در سطح فردی و فرافردی از منظر روان‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی توجه دارد. او در سطح فردی از اعتماد بنیادی بحث می‌کند. به نظر گیدنز، اعتماد بنیادی اعتماد به دنیای عینی و ملموس و همچنین اعتماد به همیشگی بودن دیگران است که از تجربیات نخستین مراحل کودکی سرچشمه می‌گیرد. او در سطح فرافردی از اعتماد متقابل تعمیم‌یافته و نیز اعتماد به نظام‌های انتزاعی بحث می‌کند. به نظر گیدنز، مراعات بی‌تفاوتی مدنی موجب تعمیم و تقویت اعتماد متقابل میان مردمی می‌شود که همدیگر را نمی‌شناسند. این امر از این جهت حائز اهمیت است که کنش متقابل در مجامع عمومی بر اساس همین اعتماد همگانی تحقق می‌یابد (غفاری، ۱۳۸۴: ۲۱). از دیدگاه گیدنز، در جوامع سنتی که مرزهای میان آشنایان و غریبه‌ها کاملاً مشخص و متمایز است، جامعه حالت بخشی دارد و صفات خاص‌گرایی و قوم و قبیله‌گرایی و خانواده‌گرایی در شکل شدید خود به چشم می‌خورد و اعضای جامعه نسبت به اصول اساسی بی‌تفاوتی مدنی بیگانه‌اند. آن‌ها به‌طور کلی از نگاه

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی ... _____ غلامرضا غفاری و همکار

دیگران می‌گیرند یا چنان به آنان خیره می‌شوند که گویی دشمن خود را تهدید می‌کنند (گیدنز، ۱۳۷۸: ۷۴). منابع اعتماد در جامعه سنتی عبارت است از: نظام خویشاوندی، اجتماع محلی و سنت. این منابع در جامعه جدید جای خود را به نظام‌های انتزاعی داده که حاصل پیشرفت‌های تکنولوژیکی است (همان، ۱۲۶).

فیلد به نقل از داسگوپتا بیان می‌کند اعتماد فقط بر روابط چهره‌به‌چهره بین دو یا چند نفر استوار نشده است. اعتماد می‌تواند ویژگی نهادها و گروه‌ها هم باشد و اغلب بر شهرتی مبتنی است که از طریق اشخاص ثالث منتقل می‌شود. در دیدگاه‌ها و نظریات اعتماد، بین اعتماد خاص‌گرایانه - که به مشاهدات فردی یک شخص و تجربیات معتمد بودن یک فرد خاص در طول زمان محدود است - و اعتماد عام‌گرایانه - که می‌تواند به تمام افراد و نهادهای مشابه با افراد و نهادهایی که فرد با آن‌ها تجربه مستقیم دارد بسط یابد - تمایز قائل می‌شوند (فیلد، ۱۳۸۶: ۱۰۵).

از دیدگاه زتومکا، در مشروعیت سنتی استفاده از اعتماد به هر شکلی لازم نیست؛ به این دلیل که رواج سنت‌ها ممکن است جایگزینی برای اعتماد باشد. به این صورت که با تأیید و تصویب امور دائمی و دیرین، سنت می‌تواند جای اعتماد را بگیرد. سنت در این حالت، عدم قطعیت و احتمالات را که پیش‌شرط‌هایی برای اعتماد هستند، کاهش می‌دهد. وقتی ایفای نقش سنت‌ها متوقف شود، جامعه به صورت فراسنتی درمی‌آید و اعتماد امری سرنوشت‌ساز و حیاتی می‌شود. «وقتی تمام سازوکارهای نهادی مدرنیته از سنت فاصله می‌گیرد به مکانیسم‌های بالقوه ناپایدار اعتماد وابسته می‌شود.» (زتومکا، ۱۳۸۶: ۵۲). زتومکا معتقد است به دلیل آنکه اعتماد یکی از جهات مهم جامعه مدنی است، مفهوم اعتماد دارای معنای خاص فرهنگی است. به این معنا که اجتماع منسجم، متعهد و وفادار به اقتدار سیاسی بدون اعتماد افقی افراد به یکدیگر و اعتماد عمودی در بین نهادهای مختلف نمی‌تواند وجود داشته باشد. او به دایره‌های متحدالمرکزی از اعتماد اشاره می‌کند که به تدریج گسترش می‌یابد و ملموس‌ترین روابط بین‌شخصی تا انتزاعی‌ترین موضوعات اجتماعی را دربرمی‌گیرد؛ به عبارتی دیگر، از اعتماد خاص‌گرایانه تا اعتماد عام‌گرایانه را شامل می‌شود. کمترین شعاع، شامل اعتماد بین اعضای

خانواده و آکنده از بیشترین صمیمیت و نزدیکی بین آنهاست. حلقه گسترده تر افراد دیگری را دربرمی گیرد که شناخت ما از آنها به صورت غیرمستقیم و یا مستقیم توسط برخی نموده‌های فردی است (همان، ۵۳).

فوکویاما معتقد است همه گروه‌هایی که مظهر سرمایه اجتماعی‌اند، دارای نوعی شعاع اعتمادند؛ به معنایی دیگر، حلقه‌ای از افراد در هر گروه موجود است که هنجار همکاری در میان آنها عمل می‌کند. اگر سرمایه اجتماعی گروه آثار خارجی مثبت تولید کند، شعاع اعتماد می‌تواند حتی از خود گروه فراتر رود. همچنین ممکن است شعاع اعتماد کوچک‌تر از آن باشد که همه اعضای گروه را شامل شود؛ چنان‌که در برخی سازمان‌های بزرگ هنجار همکاری تنها در بین رهبری یا کارکنان دائمی گروه تقویت می‌شود. جامعه مدرن را می‌توان همچون مجموعه‌ای از شعاع‌های اعتماد متحدالمركز با لایه‌های روی هم قرار گرفته تصور کرد. گستره این سلسله‌ها می‌تواند از دوستان و جگرگه‌ها تا سازمان‌های غیردولتی و گروه‌های مذهبی را دربرگیرد (فوکویاما، ۱۳۸۴: ۷۲).

به نظر اوفه، مشکل اصلی تمام تحلیل‌های جامعه‌شناختی پدیده اعتماد در جوامع مدرن، «گسترش مؤثر دامنه اعتماد در ورای حوزه حداقلی واحدهای ازلی است». اگر افرادی که به واحدهای ازلی تعلق ندارند می‌خواهند از مزایای هر دو سوی رابطه اعتماد بهره‌مند شوند، باید به «اعتمادسازی» بپردازند (اوفه، ۱۳۸۴: ۲۲۴-۲۲۵). به گمان اوفه، مشکل اصلی اعتمادی که از تجربه تعامل شخصی ایجاد می‌شود، محدود بودن قلمرو آن است. ممکن است به کارمندان یا شرکای قدیمی یا کارکنان شرکت خود با هویت درونی شرکتی‌اش نیز اعتماد کنیم؛ ولی در جامعه‌ای که تحرک و نیاز به همکاری با غریبه‌ها و اتکا به آنها یکی از ویژگی‌های برجسته آن است، این مسئله چندان راهگشا نیست و اتکا به راهکار قدیمی اعتمادسازی بر مبنای آشنایی شخصی بسیار ناکافی است؛ چون ما را وادار می‌کند به دلیل فقدان راهکارهای اعتمادساز، بسیاری از فرصت‌های همکاری متقابل سودمند را از دست بدهیم (همان، ۲۲۴).

اسلاتر بین دو نوع اعتمادکننده یعنی اعتمادکنندگان خاص‌گرا - که فقط به هموعانشان اعتقاد دارند- و اعتمادکنندگان عام‌گرا - که به بیگانگان متفاوت با خودشان اعتقاد دارند- تمایز

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی ... _____ غلامرضا غفاری و همکار

قائل می‌شود. اعتمادگران خاص‌گرا ممکن است در سازمان‌های مدنی مشارکت کنند؛ اما فقط در گروه‌هایی شرکت می‌کنند که ترکیبی از افرادی چون خودشان حضور دارند. آن‌ها از سازمان‌هایی با اعضای متفاوت دوری و کناره‌گیری می‌کنند. اسلانر در فعالیت‌های تحقیقاتی‌اش به این نتیجه می‌رسد که بنیادگرایان مذهبی‌ای که در نهاد مذهبی‌شان حضوری فعال دارند، در جرگه اعتمادگران خاص‌گرایانه قرار می‌گیرند. در مقابل، افرادی که نقشی پویا در جامعه مذهبی‌شان ایفا می‌کنند و برچسب بنیادگرایی را نمی‌پذیرند، در حیات مدنی نقش برجسته‌تری ایفا می‌کنند. به زعم اسلانر، اعتمادکنندگان خاص‌گرا فقط به هموعانشان اعتقاد دارند. آن‌ها به بیگانگان با تردید نگاه می‌کنند، از اینکه دیگران در ارزش‌هایشان سهمی شوند هراس دارند و می‌ترسند چیزهایی را که برایشان عزیز است تهدید کنند. اعتماد خاص‌گرایانه افراد را به دوری از جامعه بزرگ‌تر و تمرکز فعالیتشان - برای مثال فعالیت داوطلبی به دایره کوچکی از افراد- هدایت می‌کند. به نظر اسلانر، رشد بنیادگرایی پروتستانی در ایالات متحده افراد را به دوری از تعهد به جامعه بزرگ‌تر هدایت می‌کند که باعث سقوط اعتماد عام‌گرایانه و صعود اعتماد خاص‌گرایانه می‌شود و از تمایلات اقتصادی بلندمدت جلوگیری می‌کند (Uslaner, 2001: 96). درباب اعتماد تعمیم‌یافته نیز باید یادآور شد در اینجا حوزه تعامل و ارتباطی از سطح روابط و تعامل درون‌گروهی به تعامل بین‌گروهی و نهادی ارتقا می‌یابد و اعتماد اعضای جامعه به نهادها، اصناف اجتماعی و نقش‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد. اعتماد تعمیم‌یافته به اعتماد به دیگران یا غیرخودی‌ها دلالت دارد که حالت انتزاعی‌تر آن به نهادها و سازمان‌هایی مانند مدرسه، دانشگاه، ارتش، نظام قضایی، نیروی انتظامی، بانک‌ها، دولت، مجلس، کارخانه‌ها و... معطوف است (غفاری، ۱۳۸۶: ۱۸۳).

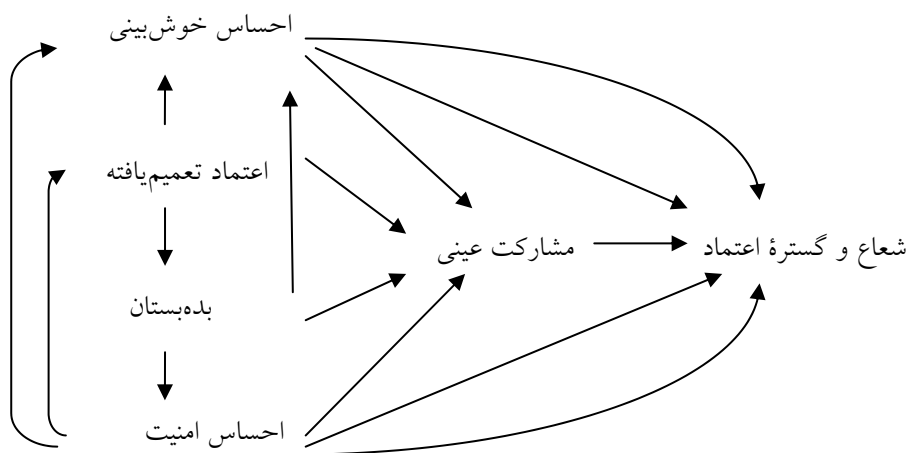
نیوتن با در نظر داشتن دو رویکرد روان‌شناختی - اجتماعی و جامعه‌شناختی اعتماد را مورد بحث قرار داده است. او به کمک رویکرد روان‌شناختی - اجتماعی، اعتماد اجتماعی را ویژگی مرکزی شخصیت افراد می‌داند. اعتماد در دوران کودکی آموخته و در دوران بعدی درونی و پایدار می‌شود. اعتماد اجتماعی بخشی از نظام تمایلات و ویژگی‌های شخصیتی است؛ مانند خوش‌بینی، باور داشتن همکاری و اطمینان به اینکه افراد می‌توانند اختلاف‌هایشان را حل

کرده، با یکدیگر زندگی اجتماعی رضایت‌بخشی داشته باشند. بی‌اعتمادان نیز شخصیت‌های انسان‌گریزی هستند که در مورد قابلیت‌های مربوط به تعاون اجتماعی و سیاسی بدبین و بدگمان‌اند (Newton, 2002: 4). در رویکرد دوم اعتماد نه به‌عنوان ویژگی افراد، بلکه به‌مثابه ویژگی جامعه دیده می‌شود. اعتماد به‌منزله و ویژگی هسته‌ای شخصیت افراد نیست، بلکه افراد مشارکت دارند و سهم هستند و یا از فرهنگ اعتماد و نهادهای سیاسی و اجتماعی‌ای که توسعه شیوه‌ها و رفتارهای اعتمادکننده را تشویق می‌کنند سود می‌برند. بر اساس این، نظریه اعتماد محصول تجربه است و ما پیوسته احساس اعتماد و بی‌اعتمادی‌مان را در پاسخ به تغییرات محیطی اصلاح و به‌روز می‌کنیم (Ibid, 6). نیوتن یادآوری می‌کند هیچ‌کدام از این رویکردها منحصر به فرد نیستند. جوامع برای دستیابی به توسعه و پیشرفت باید با دیگران کنش متقابل بیشتری داشته باشند و این ریسک منطقی را بپذیرند که دیگران قابل اعتمادند. در این بافت بسیار وسیع، اعتماد خاص‌گرایانه برای سرمایه اجتماعی زیان‌آور خواهد بود. ما نیاز داریم تا از محدوده آشنایان و درون گروه‌ها فراتر رویم و به افراد بیشتر به‌ویژه آن‌هایی که از آنان شناخت مستقیم نداریم و با ما متفاوت هستند، اعتماد کنیم. کمک‌های خیرخواهانه نمونه‌ای از این قیاس دوجانبه است. کسانی که دارای اعتماد عام‌گرایانه هستند، در خود احساس نوعی التزام اخلاقی کمک به بیگانگان دارند. اما کسانی که دارای اعتماد خاص‌گرایانه هستند، تنها به افراد هم‌عقیده و خودی اعتماد و کمک می‌کنند. آن‌ها به غریبه‌ها با دیده شک و تردید می‌نگرند حتی نگران هستند غریبه‌ها چیزهایی را که نزد آن‌ها مقدس و محترم‌اند، تهدید و نابود کنند. اعتماد خاص‌گرایانه موجب می‌شود افراد به اجتماع بزرگ‌تر اعتماد نکنند و تمام تلاش و فعالیت‌های داوطلبانه خود را به حلقه محدود و کوچک خودی متمرکز کنند (Uslaner, 2001: 104). در نتیجه، اعتماد خاص‌گرایانه وجود اجتماع قطاعی را تقویت می‌کند؛ زیرا مانع تشکیل «مای» اجتماعی بزرگ‌تر می‌شود که لازمه وفاق، انسجام و نظم اجتماعی است. با توجه به مرکزیتی که عنصر رابطه در بحث اعتماد اجتماعی دارد، شعاع و گستره اعتماد - که تعیین‌کننده اشکال اعتماد اجتماعی خاص‌گرایانه و عام‌گرایانه است - تحت تأثیر میدان و فضای اجتماعی قرار می‌گیرد. از این رو به‌نظر می‌رسد گستره و شعاع اعتماد تحت

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی ... _____ غلامرضا غفاری و همکار

تأثیر متغیرهایی چون مشارکت اجتماعی اعضای جامعه، میزان مبادلات یا بده‌بستان اجتماعی آن‌ها با دیگر اعضای جامعه، اعتماد تعمیم‌یافته، احساس خوش‌بینی و احساس امنیت نزد کنشگران اجتماعی است. با توجه به این متغیرها که در شرایط اجتماعی و تاریخی فضاهای اجتماعی زمینه دارند، مدل مفهومی و تجربی این مقاله در قالب دیاگرام زیر که حکم مدل تجربی نیز دارد، طراحی شده است:

مدل مفهومی و تجربی

روش تحقیق

با توجه به ویژگی موضوع پژوهش و همچنین مفاهیم و متغیرهای به‌کار گرفته‌شده، به لحاظ مفهومی از روش مطالعه اسنادی^۱ و از نظر تجربی برای بررسی متغیرها و چگونگی توزیع آن‌ها از روش پیمایشی^۲ استفاده شده است. واحد مشاهده، فرد عضو خانوار و سطح تحلیل، خانوار است. شیوه جمع‌آوری داده‌ها نیز پرسش‌نامه است. ابتدا پرسش‌نامه تحقیق مورد پیش‌آزمون قرار گرفته و با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ پایایی پرسش‌های چندگزینه‌ای و نیز پرسش‌هایی که در قالب طیف لیکرت مورد سنجش قرار گرفته‌اند، محاسبه شده است. پس از اصلاحات لازم،

1. Documentary
2. Survey

پرسش‌نامه نهایی برای جمع‌آوری داده‌های تحقیق در اختیار پرسشگران قرار گرفته است. پایایی داده‌های جمع‌آوری شده نهایی نیز دوباره با استفاده از سنجۀ آلفای کرونباخ محاسبه شده که در مجموع پایایی محاسبه شده برای هر کدام از طیف‌ها بیشتر از ۰/۷ بوده است.

جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری این تحقیق تمام افراد هجده‌سال به بالای ساکن شهر کاشان هستند. با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران نمونه‌ای به حجم ۳۸۵ نفر برآورد شده است. از هر ناحیه شهری، با توجه به بلوک‌های انتخابی، با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده به سراغ خانوارها رفته، از هر خانوار فقط با یکی از اعضای بالای هجده‌سال مصاحبه، و داده‌های تحقیق جمع‌آوری شده است.

چگونگی سنجش متغیرها و یافته‌های تحقیق

متغیر وابسته

شعاع و گسترۀ اعتماد

شعاع و گسترۀ اعتماد در قالب سه مؤلفه جهت‌گیری کنش، گسترۀ اعتماد و شعاع روابط مورد سنجش قرار گرفته است.

۱. جهت‌گیری کنش

جهت‌گیری کنش در بین افراد با استفاده از آمادگی برای برقراری روابط دوستانه، شراکت اقتصادی، سرمایه‌گذاری و همسایگی ارزیابی شده و چگونگی توزیع درصدی پاسخ‌های افراد مورد مطالعه در جدول شماره یک آمده است.

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی ... _____ غلامرضا غفاری و همکار

جدول ۱ توزیع درصدی و پاسخ‌های افراد مورد مطالعه به گویه‌های طیف جهت‌گیری کنش

ندارد	دارد	مورد	
۶۴/۵	۳۵/۵	همشهری	دوست
۴۲/۹	۵۷/۱	تفاوتی نمی‌کند	
۹۳/۲	۶/۸	غیرهمشهری	
۷۳	۲۷	قوم و خویش	شریک
۷۱/۲	۲۸/۸	تفاوتی نمی‌کند	
۵۷/۴	۴۲/۶	غریبه‌ها	
۶۷	۳۳	قوم و خویش	سرمایه‌گذاری
۹۲/۵	۷/۵	تفاوتی نمی‌کند	
۴۲/۳	۵۷/۷	افرادی که توانایی دارند	
۷۰/۴	۲۹/۶	قوم و خویش	همسایه‌ها
۶۶	۳۴	تفاوتی نمی‌کند	
۶۴/۹	۳۵/۱	غریبه‌ها	

درصدهای جدول بالا نشان می‌دهد در مقوله انتخاب دوست، شریک و سرمایه‌گذاری، درصدهای مربوط به معرف‌های افراد همشهری نسبت به افراد غیرهمشهری و قوم و خویش نسبت به غریبه‌ها (برای شراکت) درصدهای بیشتری را به خود اختصاص داده‌اند؛ اما برای معرف‌های سرمایه‌گذاری و همسایه‌ها این درصدها مقداری کاهش پیدا کرده است.

۲. گستره اعتماد

میزان گستره اعتماد در بین افراد با استفاده از گویه‌های جدول شماره دو ارزیابی شده و چگونگی توزیع درصدی پاسخ‌های افراد مورد مطالعه به گویه‌های این طیف در جدول قابل مشاهده است.

جدول ۲ توزیع درصدی و پاسخ‌های افراد مورد مطالعه به گویه‌های طیف گستره اعتماد

مورد اعتماد	اعضای خانواده	قوم و خویشان	همسایگان	همکاران	همشهری‌ها	بزرگ‌تر
خیلی زیاد	۸۱	۵۴/۵	۸/۱	۹	۵/۱	۴/۴
زیاد	۱۵/۶	۲۱	۳۷/۹	۴۰/۳	۲۹/۴	۱۲/۶
کم	۱/۸	۱۹/۵	۴۲/۶	۳۷/۷	۴۸/۸	۳۲/۴
خیلی کم	۱/۶	۵	۱۱/۴	۱۳	۱۶/۷	۵۰/۶

نحوه توزیع درصدی میزان گستره اعتماد نشان می‌دهد تراکم اعتماد در سطح خانواده و نزدیکان است و با دور شدن از این سطح، از میزان اعتماد افراد به مقدار زیادی کاسته می‌شود.

۳. شعاع روابط

شعاع روابط در دو سطح پیوندهای غیررسمی و گرایش به دیگران مورد سنجش قرار گرفته است.

۳-۱. پیوندهای غیررسمی

میزان پیوندهای غیررسمی در بین افراد با استفاده از گویه‌های جدول شماره سه ارزیابی شده است. چگونگی توزیع درصدی پاسخ‌های افراد مورد مطالعه به گویه‌های این طیف از این قرار است:

جدول ۳ توزیع درصدی و پاسخ‌های افراد مورد مطالعه به گویه‌های طیف پیوندهای غیررسمی

موارد	اغلب	گاه‌گاهی	به ندرت	هیچ وقت
۱. جمع شدن اعضای خانواده برای مراسم خانوادگی	۴۷/۳	۳۶/۴	۱۲/۷	۳/۶
۲. گفت‌وگو با دوستان	۳۲/۲	۴۴/۴	۲۰/۵	۲/۹
۳. صرف زمان برای همسایگان	۷/۴	۳۵/۱	۴۲/۶	۱۴/۸
۴. صرف زمان برای همکاران	۱۱/۵	۵۱/۷	۲۵/۷	۱۱/۱

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی ... _____ غلامرضا غفاری و همکار

ترکیب داده‌های جدول نشان می‌دهد میزان پیوندهای غیررسمی در بین افراد مورد مطالعه در ۲۴ درصد موارد «اغلب اوقات»، در ۳۵ درصد «گاه‌گاهی»، در ۳۵ درصد «به ندرت» و در ۶ درصد موارد «هیچ وقت» است.

۳-۲. گرایش و جهت‌گیری نسبت به دیگران

میزان گرایش به دیگران با استفاده از طیف هفت‌گویه‌ای ارزیابی شده است. چگونگی توزیع درصدی پاسخ‌های افراد مورد مطالعه به گویه‌های این طیف در جدول شماره چهار آمده است.

جدول ۴ توزیع درصدی پاسخ‌های افراد مورد مطالعه به گویه‌های طیف گرایش به دیگران

موارد	کاملاً موافق	موافق	مخالف	کاملاً مخالف
۱. افراد از ارزش و منزلت برابری برخوردارند.	۳۱/۳	۲۸	۲۵/۵	۱۵/۲
۲. نیاز است جامعه به افرادی که ناتوان‌اند کمک کند.	۴۲/۵	۴۳/۱	۱۰/۴	۴
۳. باید به غریبه‌ها کمک کرد.	۱۸/۷	۵۷/۱	۲۰	۴/۲
۴. باید نسبت به دیگران اهل مدارا بود.	۱۴/۳	۵۷/۷	۲۰/۵	۷/۵
۵. زندگی در میان افراد مختلف خوشایند است.	۱۱/۹	۴۹/۱	۳۳/۵	۵/۵
۶. احتیاط با افرادی از اقوام مختلف.	۲۰/۳	۵۵/۷	۲۰/۳	۳/۷
۷. احتیاط در ارتباط با افراد دیگر مذاهب.	۳۱/۹	۴۶	۱۵/۸	۵/۳

پس از ترکیب داده‌های مربوط به معرف‌های شعاع و گستره اعتماد اجتماعی در بین افراد مورد مطالعه، گرایش به دیگران در ۳۸/۶ درصد موارد پایین، در ۲۱/۱ درصد متوسط، و در ۴۰/۴ درصد موارد بالاست.

متغیرهای مستقل

۱. مشارکت عینی

مشارکت عینی در قالب عضویت انجمنی، فعالیت داوطلبانه و ارتباط اجتماعی سنجیده شده است.

۱-۱. عضویت انجمنی

میزان عضویت مشارکتی در بین افراد با استفاده از عضویت انجمنی ارزیابی شده و چگونگی توزیع درصدی آن در جدول شماره پنج آمده است.

جدول ۵ توزیع درصدی و پاسخ‌های افراد مورد مطالعه به گویه‌های طیف عضویت مشارکتی

ندارد	دارد	موارد
۸۱	۱۹	۱. انجمن‌های علمی
۸۶/۵	۱۳/۵	۲. انجمن‌های هنری و ادبی
۷۴	۲۶	۳. انجمن‌های ورزشی
۸۳/۴	۱۶/۶	۴. انجمن اولیا و مربیان
۸۸/۶	۱۱/۴	۵. شوراهای و انجمن‌های صنفی و حرفه‌ای
۸۳/۴	۱۶/۶	۶. انجمن‌های اسلامی
۹۵/۶	۴/۴	۷. احزاب و گروه‌های سیاسی
۹۳/۸	۶/۲	۸. شوراهای محلی
۸۹/۹	۱۰/۱	۹. تعاونی‌ها
۶۶	۳۴	۱۰. نهادها و انجمن‌های خیریه و مذهبی

داده‌های جدول گویای آن است ۸۴/۲ درصد افراد فاقد مشارکت بوده‌اند که بر میزان عضویت مشارکتی در سطح بسیار پایین دلالت دارد.

۲-۱. فعالیت داوطلبانه و ارتباط اجتماعی

میزان ارتباط و فعالیت داوطلبانه اجتماعی در بین افراد با استفاده از گویه‌های جدول زیر ارزیابی شده و چگونگی توزیع درصدی پاسخ‌های افراد به گویه‌های این طیف از این قرار است:

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی ... _____ غلامرضا غفاری و همکار

جدول ۶ توزیع درصدی و پاسخ‌های افراد به گویه‌های طیف ارتباط اجتماعی

موارد	بلی	خیر
۱. ارتباط با مأموران دولتی برای رفع مشکل محله	۴/۴	۹۵/۶
۲. ارتباط با رسانه‌ها برای طرح و رفع مشکل محله	۱۳/۸	۸۶/۲
۳. دعوت از همسایه‌ها برای اقدام دسته‌جمعی برای حل مشکلات	۲۸/۸	۷۱/۲
۴. شرکت در فعالیت داوطلبانه	۲۵/۷	۷۴/۳

با توجه به ترکیب داده‌های جدول، میزان ارتباط و فعالیت داوطلبانه اجتماعی در بین افراد مورد مطالعه در ۱۷ درصد موارد پاسخ بلی، و در ۸۳ درصد پاسخ خیر بوده است که در مجموع نشان می‌دهد میزان بده‌بستان اجتماعی در بین افراد مورد مطالعه پایین است.

۲. اعتماد تعمیم‌یافته

میزان اعتماد تعمیم‌یافته در بین افراد با استفاده از طیف دوازده‌گویه‌ای ارزیابی شده است. چگونگی توزیع درصدی پاسخ‌های افراد مورد مطالعه به گویه‌های این طیف به شرح زیر است:

جدول ۷ توزیع درصدی و پاسخ‌های افراد به گویه‌های طیف اعتماد به اصناف و گروه‌ها

موارد	خیلی کم	کم	زیاد	خیلی زیاد
۱. کارگران	۸/۶	۲۸/۳	۴۵/۵	۶/۱۷
۲. بنگاه‌داران	۵۳	۳۹	۵/۲	۲/۸
۳. رانندگان تاکسی	۵/۱۴	۴۹/۶	۳۱/۷	۴/۲
۴. پزشکان	۶/۸	۲۱	۵۳	۱۹/۲
۵. قضات	۱۵/۶	۳۰/۱	۳۹	۱۵/۳
۶. کسبه	۹/۹	۵۳	۳۱/۴	۵/۷
۷. تجار و بازاریان	۲۳/۶	۵۸/۴	۱۳/۸	۲/۴
۸. مدیران دولتی	۲۵/۸	۴۴/۴	۲۳/۶	۶/۲
۹. معلمان	۵/۵	۱۲/۵	۵۰	۳۲
۱۰. استادان دانشگاه	۴/۶	۱۷/۹	۴۴/۹	۳۲/۶
۱۱. روحانیان	۱۱/۸	۲۳/۲	۵۵	۱۰
۱۲. دانشجویان	۱۲/۲	۳۶/۶	۳۷/۴	۱۳/۸

۳. بده‌بستان اجتماعی

میزان بده‌بستان اجتماعی در بین افراد مورد مطالعه با استفاده از طیف چهارگویه‌ای ارزیابی شده و چگونگی توزیع درصدی پاسخ‌های افراد به گویه‌های این طیف در جدول شماره هشت آمده است.

جدول ۸ توزیع درصدی و پاسخ‌های افراد به گویه‌های طیف بده‌بستان اجتماعی

موارد	بلی	خیر
۱. مساعدت هنگام گرفتاری	۵۰/۴	۴۹/۶
۲. مساعدت برای یافتن شغل	۲۵/۷	۷۴/۳
۳. مساعدت برای پول قرض گرفتن	۱۵/۶	۸۴/۴
۴. مساعدت از جانب فردی خارج از قوم و خویش	۶۷/۳	۳۲/۷

ترکیب داده‌های جدول گویای آن است که میزان بده‌بستان اجتماعی در بین افراد مورد مطالعه در ۳۹/۷ درصد موارد پاسخ بلی، و در ۶۰/۳۰ درصد پاسخ خیر بوده است. این آمار در مجموع نشان می‌دهد میزان بده‌بستان اجتماعی در بین افراد مورد مطالعه تاحدودی در سطح پایین است.

۴. احساس امنیت اجتماعی

میزان احساس امنیت اجتماعی در بین افراد مورد مطالعه با استفاده از طیف دوگویه‌ای ارزیابی شده و چگونگی توزیع درصدی پاسخ‌های افراد به گویه‌های این طیف در جدول شماره نه آمده است.

جدول ۹ توزیع درصدی و پاسخ‌های افراد به گویه‌های طیف امنیت اجتماعی

موارد	خیلی کم	کم	زیاد	خیلی زیاد
۱. احساس امنیت هنگام شب در خیابان	۱۹/۴	۲۵/۲	۴۲/۱	۱۳/۳
۲. احترام افراد جامعه به آبرو و حیثیت مردم	۱۳/۵	۳۶/۹	۲۶/۸	۲۲/۸
۳. امنیت مال و اموال مردم	۱۶/۶	۴۹/۴	۲۸/۶	۵/۴
۴. میزان امنیت جانی	۸	۲۵/۵	۵۲/۲	۱۴/۳

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی ... _____ غلامرضا غفاری و همکار

داده‌های جدول گویای آن است که میزان احساس امنیت اجتماعی در بین افراد مورد مطالعه در ۱۳/۷ درصد موارد خیلی کم، در ۳۶ درصد کم، در ۳۷/۱ درصد زیاد، و در ۱۳/۲ درصد موارد خیلی زیاد است. مجموع ارزیابی از میزان احساس امنیت اجتماعی در بین افراد مورد مطالعه بر میزان احساس امنیت اجتماعی در سطح متوسط دلالت دارد.

۵. احساس خوش‌بینی

میزان احساس خوش‌بینی در بین افراد مورد مطالعه با استفاده از طیف شش‌گویه‌ای ارزیابی شده و چگونگی توزیع درصدی پاسخ‌های افراد به گویه‌های این طیف در جدول شماره ده آمده است.

جدول ۱۰ توزیع درصدی و پاسخ‌های افراد به گویه‌های طیف احساس خوش‌بینی

موارد	کاملاً مخالف	مخالف	موافق	کاملاً موافق
۱. هرروز اوضاع بدتر می‌شود.	۲۵/۵	۳۴/۲	۳۰/۱	۱۰/۲
۲. سرنوشت از پیش معلوم است و از ما کاری بر نمی‌آید.	۱۶/۲	۲۲/۱	۳۹/۴	۲۲/۳
۳. خطرپذیری بر محافظه‌کاری برتری دارد.	۱۵	۲۹/۲	۳۹/۷	۱۶/۱
۴. بچه‌هایمان زندگی بهتری از ما خواهند داشت.	۱۴/۳	۳۰/۶	۴۱/۶	۱۳/۵
۵. دیگران تأثیر مفیدی در زندگی ما دارند.	۹/۹	۲۷	۵۳/۲	۹/۹
۶. اکثر مشکلات ما به وسیله علم حل می‌شود.	۸/۳	۳۱/۲	۴۰/۴	۲۰/۱

بررسی روابط چندگانه

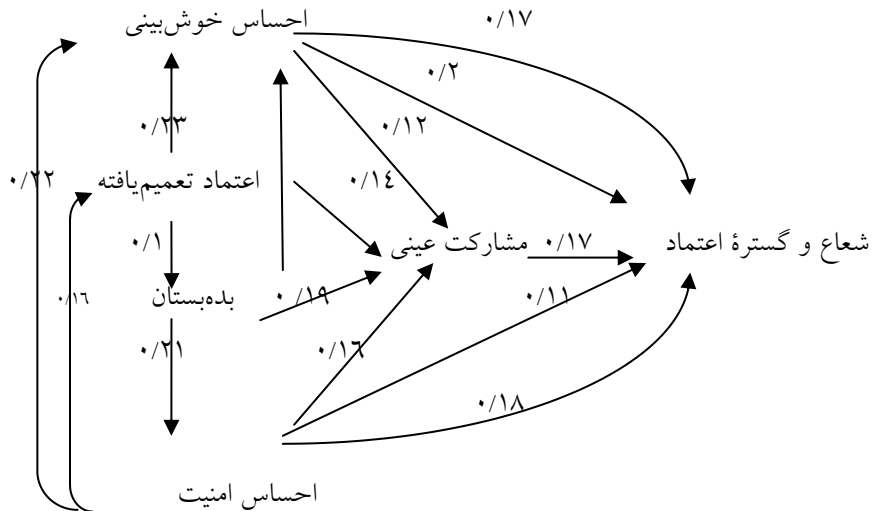
برای بررسی روابط چندگانه و آزمون مدل تجربی از معادله رگرسیون چندمتغیره استفاده شده که در جدول شماره یازده نتایج معادله رگرسیونی ارائه شده است. در این جدول متغیر شعاع و گستره اعتماد، متغیر وابسته هستند و متغیرهای مشارکت عینی، اعتماد نهادی، بده‌بستان اجتماعی، احساس امنیت و احساس خوش‌بینی متغیرهای مستقل به‌شمار می‌روند.

جدول ۱۱ نتایج معادل اصلی رگرسیون چندمتغیره

مقدار F=۶/۸۶		ضریب همبستگی چندگانه = ۰/۳۸	
سطح معناداری = ۰/۰۰		ضریب تعیین = ۰/۱۵	
مقدار ثابت = ۶۶/۳۴			
متغیرهای مستقل	ضرایب استاندارد شده (بتا)	استیودنت t	سطح معناداری
مشارکت عینی	۰/۱۷۳	۳/۴۷۸	۰/۰۰۰
اعتماد تعمیم یافته	۰/۱۷۰	۳/۵۴۲	۰/۰۰۱
بده‌بستان اجتماعی	۰/۱۸۳	۳/۶۴۸	۰/۰۰۱
احساس خوش بینی	۰/۲۰۴	۴/۰۳۰	۰/۰۰۱
احساس امنیت	۰/۱۱۵	۲/۲۷۶	۰/۰۲۳

نتایج معادله رگرسیونی با توجه به میزان F و سطح معناداری آن نشان می‌دهد معادله رگرسیونی معادله معناداری در سطح اطمینان ۹۹ درصد است. ضریب همبستگی چندگانه برابر با ۰/۳۸ و ضریب تعیین (R^2) آن برابر با ۱۵/۱ است که نشان می‌دهد ۱۵ درصد تغییرات متغیر وابسته را متغیرهای مستقل معادله پیش‌بینی می‌کنند. آماره F به میزان ۶/۸۶ و سطح معناداری به مقدار ۰/۰۰۰ گویای مناسب بودن رگرسیون خطی و معناداری آن برای داده‌های تحقیق است. مهم‌ترین متغیرهای پیش‌بینی‌کننده با توجه به میزان پیش‌بینی و معناداری آن عبارت‌اند از: مشارکت عینی، اعتماد تعمیم یافته، شعاع بده‌بستان، احساس امنیت و احساس خوش‌بینی که ضرایب استاندارد آن‌ها در جدول شماره یازده آمده است. از آنجایی که در مدل مفهومی و تجربی مطرح شده علاوه بر مسیرهای مستقیم مسیرهای غیرمستقیم نیز وجود دارد، در نتیجه با استفاده از نتایج دیگر معادله‌های رگرسیونی - که به مدل مربوط می‌شوند - ضرایب مربوط به مدل برای دیگر مسیرها با بهره‌گیری از شیوه تحلیل مسیر نیز محاسبه و در مدل زیر وارد شده‌اند.

نمودار مسیر و میزان تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته

بحث و نتیجه‌گیری

محدود بودن شعاع و گستره اعتماد اجتماعی یکی از مهم‌ترین و کانونی‌ترین مسائل اجتماعی در جامعه ایران است. فهم و شناخت چگونگی اعتماد اجتماعی با تأکید بر دو شکل عام‌گرایانه و خاص‌گرایانه می‌تواند به واکاوی موضوع شعاع و گستره اعتماد کمک کند. با بررسی نوشته‌های مربوط به اعتماد به این نتیجه دست یافته‌ایم که به‌لحاظ مفهومی و تجربی متغیرهای مشارکت عینی، اعتماد تعمیم‌یافته، بده‌بستان اجتماعی، احساس امنیت اجتماعی و احساس خوش‌بینی می‌توانند به‌عنوان متغیرهای تبیین‌کننده شعاع و گستره اعتماد در نظر گرفته شوند. داده‌های تحقیق با روش پیمایشی و تکنیک پرسش‌نامه جمع‌آوری شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهند شعاع و گستره اعتماد در سطح چندان بالایی قرار ندارد و در مجموع به وجود شعاع و گستره متوسط می‌توان اذعان کرد.

انتظار می‌رود در شهری چون کاشان که پیشینه تاریخی قابل‌توجهی دارد و به‌لحاظ جغرافیایی حلقه واسط دو کلان‌شهر تهران و اصفهان است و نیز از حجم و تراکم تبادلات

بالایی در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی با این شهرها برخوردار است، گستره و شعاع اعتماد بالایی وجود داشته باشد. اما داده‌های تجربی وجود گستره و شعاع بالایی را برای اعتماد اجتماعی تأیید نمی‌کند. البته از این نکته نیز نباید غفلت کرد که در جامعه ایران حتی در مراکز کلان‌شهرهای آن نیز شعاع و گستره اعتماد بیشتر از شهر کاشان نیست. یافته‌های پژوهش نگارنده در دیگر تحقیقات مؤید این واقعیت است. با وجود این، یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد هرچه میزان مشارکت بیشتر می‌شود، میزان اعتماد و شعاع آن نیز افزایش پیدا می‌کند؛ به گونه‌ای که افراد با مشارکت عینی بالا، اعتماد با شعاع گسترده‌تر را به خود اختصاص می‌دهند.

بین دو متغیر اعتماد تعمیم‌یافته و شعاع اعتماد نیز همبستگی قوی وجود دارد. هرچند اعتماد تعمیم‌یافته بین مردم کاشان در سطح متوسط به پایین است، افزایش آن باعث بالا رفتن شعاع اعتماد می‌شود و محرک اعتماد عام‌گرایانه است.

بده‌بستان اجتماعی به امکان مبادله مالی و کالایی بین افراد جامعه اشاره دارد و وجود این ویژگی نمودار اعتماد بین افراد است. با نگاهی به گویه‌های به‌کاررفته و نحوه پاسخ‌گویی افراد به آن، مشخص می‌شود این بده‌بستان بیشتر در بین اعضای خانواده، اقوام و خویشان و آشنایان است و کمتر در میان افرادی غیر از این دایره وجود دارد؛ به این معنا که افراد اولویت بده‌بستان را به نزدیکان خویش می‌دهند و با افرادی خارج از دایره آشنایان کمتر حاضر به مبادله و اعتماد کردن هستند. در این صورت اعتماد عام‌گرایانه کاهش می‌یابد و افراد بیشتر خود را به جمع‌های خودی مبتنی بر اعتماد خاص‌گرایانه محدود می‌کنند. دلیل ضعف این ویژگی را در افراد جامعه می‌توان بر اساس گفته کلمن، ضعف آموزش‌های مدنی در این زمینه دانست که امکان و فرصت لازم را برای درونی‌سازی هنجارهای عام‌گرایانه فراهم نمی‌کنند. تقویت این هنجارها بنا به گفته پاتنام می‌تواند از اعمال فرصت‌طلبانه جلوگیری، و مشکلات عمل جمعی را حل کند. بین دو متغیر بده‌بستان اجتماعی و شعاع و گستره اعتماد نیز همبستگی قوی وجود دارد و بین

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی ... _____ غلامرضا غفاری و همکار

آن‌ها رابطه معنادار مستقیمی هم برقرار است؛ یعنی هرچه میزان بده‌بستان اجتماعی بالاتر می‌رود، میزان شعاع اعتماد نیز گسترده‌تر می‌شود. اسلانر معتقد است خوش‌بین‌ها معتقدند افراد دیگر مفید هستند. آن‌ها افرادی را که دارای پس‌زمینه، ارزش و نیز اندیشه متفاوت و مستقل‌اند تحمل می‌کنند و عکس همین موضوع را می‌توانیم در بدبین‌ها ببینیم. تا زمانی که تعداد چشمگیری از افراد جامعه انسان‌های بدبینی باشند، این‌گونه افراد به دیگران کمتر اعتماد می‌کنند و کمتر با گروه‌های اجتماعی تعامل دارند و میزان اعتماد عام‌گرایانه پایینی از خود نشان می‌دهند. بر اساس آمار اگرچه به نظر می‌رسد میزان خوش‌بینی مردم کاشان بالاست، آمار ۴۴ درصدی - که نشان از بدبینی افراد این جامعه دارد - نیز قابل ملاحظه است. همین امر باعث می‌شود درصد بسیاری از مردم دیگران را شایسته اعتماد ندانند، کمتر در سطح اجتماع مشارکت داشته باشند، اعتماد خود را به افراد خانواده و آشنایان کاهش دهند و اعتماد خاص‌گرایانه را نشان دهند.

سرانجام، نتایج مدل آزمون‌شده نشان می‌دهد شبکه‌هایی از روابط اجتماعی مثل مشارکت عینی، اعتماد تعمیم‌یافته، بده‌بستان اجتماعی، احساس امنیت اجتماعی و احساس خوش‌بینی می‌توانند تبیین‌کننده شعاع و گستره اعتماد اجتماعی باشد؛ همچنین ارتقا و تقویت این عناصر می‌تواند تقویت‌کننده شعاع و گستره اعتماد اجتماعی و به تعبیر دیگر، ارتقای اعتماد عام‌گرایانه در برابر اعتماد خاص‌گرایانه باشد.

منابع

- استونز، راب. (۱۳۷۹). *متفکران بزرگ جامعه‌شناسی*. ترجمه مهرداد میردامادی. تهران: نشر مرکز.
- اوفه، کلاوس. (۱۳۸۴). «چگونه می‌توان به شهروندان اعتماد داشت» در *سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه*. ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: شیرازه.
- پاتنام، روبرت. (۱۳۸۰). *دموکراسی و سنت‌های مدنی*. ترجمه محمدتقی دلفروز. تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور، نشر شابک.

دانشنامه علوم اجتماعی _____ دوره ۱، شماره ۲، زمستان ۱۳۸۸

- زتومکا، پیوتر. (۱۳۸۶). *نظریه جامعه‌شناختی اعتماد*. ترجمه غلامرضا غفاری. تهران: شیرازه.
- عظیمی هاشمی، مزگان. (۱۳۷۳). *عام‌گرایی و عوامل مؤثر بر آن*. رساله کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید بهشتی.

- غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۶). «اعتماد اجتماعی خاص گرایانه و تعمیم‌یافته (مطالعه موردی دو محله نازی‌آباد و یوسف‌آباد شهر تهران)». *پژوهش‌نامه علوم اجتماعی گرمسار*. ش ۲. دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار.

- _____ (۱۳۸۴). *اعتماد اجتماعی در ایران، تحلیل ثانویه ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان*. تهران: دفتر طرح‌های ملی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- فیلد، جان. (۱۳۸۶). *سرمایه اجتماعی*. ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضائی. تهران: کویر.
- فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۸۴). «سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی» در *سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه*. ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: شیرازه.

- کلمن، جیمز. (۱۳۷۷). *بنیادهای نظریه اجتماعی*. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۰). *پیامدهای مدرنیت*. ترجمه محسن ثلاثی. ج ۲. تهران: نشر مرکز.
- _____ (۱۳۷۸). *تجدد و تشخیص*. ترجمه ناصر موفقیان. تهران: نشر نی.

- میسزتال، بایرا. (۱۳۸۰). «بررسی مفهوم اعتماد در میان جامعه‌شناسان کلاسیک». ترجمه ناصرالدین غراب. *نمایه پژوهش*. ش ۱۸. تهران: معاونت پژوهشی و آموزش وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- Delhey, Jan and Kenneth Newton. (2002). *Who Trust? The Origins of Social Trust in Seven Nations*. Paper Social Science Research. Center Berlin.

- Gambetta, D. (1988). *Trust Making and Breaking Cooperative Relations*. Blackwell. Oxford.

- Lin, Nan. (2001). *Social Capital*. London: Cambridge University press.

- Newton Kenneth. (2002). "Social Trust; Individual and Cross- National Approaches". *portuguese Journal of science*. vol 3. No 1.

- Uslaner Eric. (2004). "Trust and Social Bonds: faith in others and Policy Outcomes Reconsidered". vol 37. No 3.

- _____ (1999). *Democracy and Social Capital in Democracy and Trust*. ed Mark Warren. Cambridge: Cambridge University press.

تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی ... _____ غلامرضا غفاری و همکار

- _____ (2001). "Volunteering and Social Capital: How trust and Religion Shape Civic Participation in the United State" in: *Social Capital and Participation in Everyday Life*. Ed paul Dekker and Eric M. Uslaner. London: Routledge.